

واکاوی مفهوم اعتدال در کلام مقام معظم رهبری (مدظله العالی)

مرتضی اکبری^۱، مصطفی کریمی^۲، اشرف اکبری^۳

چکیده

رهبر معظم انقلاب به‌عنوان راهنمای عمل سیاسی در جامعه، معنای اعتدال و سنجش آن با واژه‌های مرتبط را در بیانات خویش تبیین نموده‌اند. به‌طور کلی، در اندیشه‌ی سیاسی رهبر انقلاب، عدل و اعتدال، به‌همراه دو رکن «عقلانیت»، نقطه‌ی مقابل تصلب و افراط و «ارزش‌گرایی و معنویت»، نقطه‌ی مقابل وادادگی و تفریط، به‌عنوان دو دلیل اصلی و غیرقابل انفکاک گفتمان عدالت و اعتدال بیان شده است. ایشان بر این باورند که هر رویکرد فکری و عملی اگر سه رکن عقلانیت، اعتدال و ارزش‌گرایی را توأمان به‌همراه داشته باشد، حاصلی که به بار خواهد آمد، کارآمدی است. بر این اساس، مقاله‌ی حاضر که با روش توصیفی - تحلیلی انجام گرفته، در پی یافتن پاسخ به این پرسش است که واژه‌ی اعتدال در اندیشه‌ی مقام معظم رهبری چه معنا و مفهومی دارد؟ نتایج تحقیق بیانگر آن است که این مفهوم و حفظ اعتدال و اعتدال‌گرایی در کلام معظم له به معنی حرکت بر مبنای قانون و پرهیز از افراطوتفریط است و ایشان با تأکید بر حرکت در مسیر اعتدال و عدالت، افراطوتفریط، تندروی و کندروی، چپ‌روی و راست‌روی را رد کرده و حرکت بر روی خط میانه، به‌عنوان یک شاخص، در موضوعات مختلف تأکید می‌ورزند.

واژگان کلیدی: رهبری، اعتدال، عقلانیت، جامعه، اسلام، ارزش‌گرایی، افراطوتفریط

۱-مقدمه

انقلاب اسلامی ایران که سر آغاز دوباره حکومت اسلامی می‌باشد، اعتدال را به‌عنوان پایه و اساس شکل‌گیری نظام اسلامی قلمداد می‌کند. با توجه مطرح شدن مقوله‌ای به نام «اعتدال» توسط برخی نخبگان سیاسی؛ لازم است چند کلامی به بررسی این واژه و مفهوم آن بپردازیم که به راستی اعتدال و میانه‌روی از منظر رهبر انقلاب چیست؟ و به چه اموری تعلق دارد؟ فرمایشات رهبر انقلاب به‌عنوان میزان و شاخص برای مسئولین و مردم شریف ایران می‌باشد، باید بدانیم که نظر مقام معظم رهبری در مورد اعتدال چه می‌باشد تا مسئولین و مردم به نام اعتدال به بیراهه نزنند زیرا کلام مقام معظم رهبری در هر امری که می‌فرمایند فصل

^۱ استادیار دانشگاه ایلام، akbari1347@gmail.com

^۲ دانش آموخته کارشناسی ارشد تاریخ، دانشگاه تهران، karimi_282@ut.ac.ir

^۳ دبیر آموزش و پرورش ایلام

الخطاب است. مقام معظم رهبری می‌فرمایند: «اگر عدالت از عقلانیت و معنویت جدا باشد، دیگر عدالتی که شما دنبالش هستید نخواهد بود. بنابراین عقلانیت یکی از شرایط لازم رسیدن به اعتدال است». رهبر معظم انقلاب اسلامی در بیانات خود با تأکید بر حرکت در مسیر عدالت و اعتدال، افراطوتفریط، تندروی و کندروی، چپ‌روی و راست‌روی را رد کرده و بر روی خط میانه، به‌عنوان یک شاخص در موضوعات مختلف تأکید می‌ورزند. ایشان، اعتدال و پرهیز از افراطوتفریط را در عرصه‌های گوناگون اجتماعی بیان نموده‌اند و به ویژه در مخاطب با دانشجویان و جوانان، آنان را از افراطوتفریط در مواضع و اقدامات تحذیر نموده‌اند.

۲- تعریف اعتدال و تمایز آن از مفاهیم مرتبط

اعتدال مصدر باب افتعال از ریشه (ع د ل) و در لغت به معنای حد وسط بین دو وضعیت دیگر است و به طور کلی هرگونه تناسبی است که لازمه آن برقراری مساوات بین جهات مختلف باشد (راغب، ۱۳۷۵: ۵۵۳). اعتدال در لغت، به معنای رعایت حد وسط و میانه در بین دو حال است از جهت کمیت و مقدار و از جهت کیفیت و چگونگی (ابن منظور، ۱۴۰۸، ج ۱۱، ۴۳۳) و نیز به معنای توازن در مقدار، هموزنی، برابر بودن دلایل، برابری و یکسانی در کم و کیف آمده است؛ مثلاً حد وسط تهور و ترس، شجاعت است که در آن نه افراط است و نه تفریط (خلیل جر، ۱۳۸۷، ج ۱، ۵۹۳).

اعتدال به معنی میانه حال شدن در کمیت و کیفیت است و به معنای تعادل و میانه‌روی نیز کاربرد دارد (دهخدا، ۱۳۷۷). اعتدال در لغت از دو ریشه‌ی «عدل» از عدالت (به معنای قرار دادن شیء در موضع خودش و به دور از افراطوتفریط) و «عدل» به معنای توازن و تعادل آمده است. در فرهنگ فارسی، اعتدال به معنای میانه‌روی به کار می‌رود و به رفتار و حالتی می‌گویند که به دور از هرگونه افراطوتفریطی باشد.

این مفهوم در آیات قرآنی و روایات با استفاده از واژه‌هایی چون «عفو»، «قصد»، «وزن»، «وسط»، «احق»، «بین ذلک»، «حنیف»، «سوی» و مشتقات آن‌ها به کار رفته است. در قرآن نیز به صراحت راه رستگاری و نزدیکی به خداوند منش اعتدال شناخته شده است. در آیه هشتم سوره مائده آمده است: «یا ایها الذین آمنوا کونوا قوامین لله شهداء بالقسط ولا یجرمنکم شأن قوم علی الا تعدلوا اعدلوا هو اقرب للتقوی واتقوا الله ان الله خبیر بما تعملون». «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، همواره برای خدا قیام کنید و از روی عدالت، گواهی دهید، دشمنی با جمعیتی، شما را به گناه و ترک عدالت نکشاند عدالت کنید، که به پرهیزگاری نزدیک‌تر است و از (معصیت) خدا بپرهیزید، که از آنچه انجام می‌دهید، با خبر است». همچنین در آیه ۱۴۳ سوره مبارکه بقره آمده است: «و کذلک جعلناکم امة وسطاً لتکونوا شهداء علی الناس و یتقوا الرسول و یحکموا علیه و ما جعلنا القبله التي کنت علیها الا لتعلم من یتبع الرسول ممن ینقلب علی عقبیه و ان کانت لکبیره الا علی الذین هدی الله و ما کان الله لیضیع ایمانکم ان الله بالناس لرؤف رحیم». «و ما بدینسان شما را امتی معتدل و میانه رو قرار دادیم تا بر مردم گواه (راه درست) باشید چنانکه رسول (با رفتارهای معتدل و نیکوی خود) بر (درستی راه) شما گواه است».

در کلام امیرمؤمنان علی (ع) نیز اعتدال با مفهوم دوری از افراط و تفریط آمده است. امام علی (ع) بارها سیره‌ی رسول‌الله را میان‌روی و معتدل در امور معرفی می‌کردند؛ به گونه‌ای که هیچ‌گاه از ایشان افراط یا تفریط مشاهده نمی‌شد (ابن بابویه، ج ۱، ص ۳۱۸). حضرت، آنان را که از راه اعتدال به سوی افراط و تفریط کشانده می‌شوند، جاهل می‌خواند و می‌فرماید: «لَا تَرَى الْجَاهِلَ إِلَّا مُفْرِطًا أَوْ مُفْرَطًا؛ همیشه جاهل را نمی‌بینی جز اینکه یا زیاده‌روی می‌کند و یا کم می‌آورد.» (نهج‌البلاغه، حکمت: ۷۰). تأکید علمای شیعه نیز عمدتاً بر آن بوده است که اعتدال را بایست از ریشه‌ی عدل به معنای عدالت برشمرد. لذا «اعتدال» به‌عنوان اخلاقی شخصی یا راهبردی سیاسی اجتماعی، ضرورتی مبتنی بر حق‌محوری و تعالیم اسلامی است تا در پناه آن، بتوان به گسترش عدالت در حوزه‌های فردی و اجتماعی همت گماشت. در این معنا، اعتدال، ادای حق است و تنها سیاستی، سیاست اعتدال‌گرا نامیده می‌شود که نتیجه‌ی آن، گسترش عدالت در جامعه باشد. بنابراین آنچه از مفهوم اعتدال برداشت می‌شود، نه به معنای «تذبذب» و حرکت وسط حق و باطل، بلکه به معنای روش و رفتار میانه و عادلانه بدون زیاده‌روی و کندروی از مسیر حق است. اینجاست که تفاوت مفهوم اعتدال از مفهوم نفاق و حرکت بین دو موضع روشن می‌شود. همان‌گونه که قرآن کریم در توصیف دوگانگی اهل نفاق می‌فرماید: «مُتَذَبِّبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى هُوََاءٍ وَلَا إِلَى هُوََاءٍ وَمَنْ يَضِلَّ اللَّهُ فَلَنْ تُجِدَ لَهُ سَبِيلًا» (سوره النساء، آیه ۱۴۳)، «آن‌ها در این میان (میان مؤمنان و کفار قلباً یا عملاً) مترددند، نه (یک‌سره) به سوی اینان و نه (یک‌سره) به سوی آنان‌اند و کسی را که خدا در گمراهی‌اش رها کند هرگز برای او راهی نخواهی یافت». لذا نفاق، رفتار کردن به‌منظور کسب رضایت هم‌اهل حق و هم‌اهل باطل است؛ ولی اعتدال، روش و مشی حرکت در مسیر حق است.

۳- تعریف اعتدال از دیدگاه رهبری

آنچه ابتداء به ذهن تبادر می‌کند یعنی حالتی که نه «افراط» و نه «تفریط» (بیانات مقام معظم رهبری، در جمع فضلا و طلاب و روحانیون مشهد ۱۳۶۹/۱/۴)، همان‌گونه که مشخص است «عدل یعنی هر چیزی در جای خود قرار گرفتن. معنای لغوی عدل هم یعنی میانه. اعتدال هم که می‌گویند، از این واژه است؛ یعنی در جای خود، بدون افراط و بدون تفریط؛ بدون چپ‌روی و بدون راست‌روی. این هم که می‌گویند عدل یعنی قرار دادن هر چیزی در جای خود، بخاطر همین است. یعنی وقتی هر چیز در جای خود قرار گرفت، همان تعادلی که در نظام طبیعت بر مبنای عدل و حق آفریده شده، بوجود می‌آید. در رفتار انسان، عدل لازم است. برای حکمران، عدل لازم است. در موضع‌گیری، عدل لازم است. در اظهار محبت و نفرت، عدل لازم است. قرآن فرموده است: «وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا» (سوره مبارکه مائده، آیه ۸) دشمنی با کسی موجب نشود که شما درباره‌ی او از عدالت کناره بگیرید و عدالت را رعایت نکنید؛ «اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ» (سوره مبارکه مائده، آیه ۸). بنابراین عدل هم یکی از پایه‌های ایمان است. اگر عدل بود، ایمان می‌ماند (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با اعضای هیأت دولت ۱۳۸۳/۰۸/۲۰). بنابراین «اعتدال یعنی در هیچ جهت دچار افراط یا تفریط نشدن». لذا بر همین ملاک، دین مبین «اسلام، دین انسانیت و اعتدال» نامیده شده است (بیانات در مراسم گشایش هشتمین اجلاس سران کشورهای اسلامی ۱۳۷۶/۹/۱۸).

امام خمینی (ره) در مبارزه با استکبار جهانی، حفظ قاطع در خط «نه شرقی و نه غربی»، بر استقلال حقیقی و همه جانبه ملت ایران اسلامی در مقابل دشمنان انقلاب، مسیر ملت و مسئولین را تا ظهور امام غائب را مشخص نموده‌اند و رهبر معظم انقلاب حفظ الله که راه امام بزرگوار را می‌پیمایند در کلامشان این‌گونه می‌فرمایند: «آرمان‌های بزرگی که امام (ره) بیان می‌کردند، عبارت بود از: مبارزه با استکبار جهانی، حفظ اعتدال قاطع در خط «نه شرقی و نه غربی»، اصرار فراوان بر استقلال حقیقی و همه‌جانبه‌ی ملت خودکفایی به معنای کامل پافشاری فراوان و تمام نشدنی بر حفظ اصول دینی و شرع و فقه اسلامی، ایجاد وحدت و همبستگی، توجه به ملتهای مسلمان و مظلوم دنیا، عزت بخشیدن به اسلام و ملت‌های اسلامی و مرعوب نشدن در مقابل قدرت‌های جهانی، ایجاد قسط و عدل در جامعه‌ی اسلامی، حمایت بی دریغ و همیشگی از مستضعفان و محرومان و قشرهای پایین جامعه و لزوم پرداختن به آن‌ها. همه‌ی ما شاهد بودیم که امام در این خطوط، مصراته و بدون تعلل، حرکتش را ادامه داد. ما باید راه و اعمال صالح و حرکت مدلوم او را دنبال کنیم» (بیانات در مراسم بیعت نخست‌وزیر و هیئت وزیران ۱۳۶۸/۱۰/۳).

۴- مصادیق و مفهوم‌شناسی اعتدال و اعتدال‌گرایی در بیانات رهبر معظم انقلاب

۱- ۴- اعتدال: موازنه صحیح

از آنجا که اعتدال از کلمه عدل گرفته شده است، لذا معنای عدل که «همان معنای والا و برجسته‌ای»، «که در زندگی شخصی و عمومی و جسم و جان و سنگ و چوب و همه‌ی حوادث دنیا وجود دارد، یعنی یک موازنه‌ی صحیح» یعنی «رفتار صحیح؛ موازنه‌ی صحیح؛ معتدل بودن و به سمت عیب و خروج از حد رفتن. این، معنای عدل است» که تماماً در اعتدال نیز مورد توجه است (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار مسؤولان و کارگزاران نظام، به مناسبت عید مبعث ۱۳۷۱/۱۱/۰۱). باید بر این نکته تأکید نمود که مقصود از اعتدال، محافظه‌کاری و دست کشیدن از اعتقادات یا ملاحظه‌کاری و یا «عقلانیت محافظه‌کارانه» نیست، بلکه بکار گرفتن تمام ظرفیت‌های انسان الهی در جهت تحقق اهداف عالی نظام مقدس برآمده از تعالیم اسلامی در غالب «عدالت اجتماعی» است. از دیدگاه رهبر انقلاب اعتدال یک موهبتی خدادادی به شمار می‌رود که بنای زمین و زمان نیز بر آن بنا شده است که همواره از سوی عقل مورد تأیید بوده و مظهر آن در زندگی انسان‌ها همان عدالت اجتماعی است «اعتدالی را که ما بنای زمین و زمان را بر اساس آن اعتدال خدادادی می‌دانیم و مظهرش در زندگی ما عدالت اجتماعی است، تأمین کند» (بیانات در دیدار با اعضای هیأت دولت ۱۳۸۴/۰۶/۱۸).

از دیگر مواردی که در بحث اعتدال، باید به آن توجه داشت، این است که «بعضی‌ها با نام عقلانیت، با نام اعتدال، با نام پرهیز از جنجال و دردسر بین‌المللی، می‌خواهند از مبانی انقلاب و اصول انقلاب کم بگذارند! این نمی‌شود؛ این نمی‌شود. این نشانه‌ی بی‌صبری و نشانه‌ی خسته شدن است» (بیانات در دیدار روسای سه قوه و مسؤولان و مدیران بخش‌های مختلف نظام ۱۳۸۷/۰۶/۱۹). اعتدال در اندیشه رهبر معظم انقلاب، یکی از آرمان‌های بزرگ حضرت امام (ره) به شمار می‌رود که شاخص در سیاست «نه شرقی و نه غربی» می‌باشد (بیانات در مراسم بیعت نخست‌وزیر و هیأت وزیران ۱۳۶۸/۰۳/۱۶).

می‌توان یکی از بهترین تفاسیر و تبیین‌ها از معنای اعتدال و میانه‌روی را در تشریح فرازی از نامه‌ی ۵۳ امیرالمؤمنین (ع) خطاب به مالک اشتر از زبان مقام معظم رهبری بیان کرد. ایشان در توضیح فرمان علی (ع) مبنی بر اولویت قرار دادن لوسط حق در کارها می‌فرمایند: حضرت می‌فرماید: «محبوب‌ترین کاری که می‌خواهی انتخاب کنی، اولاً اوسطها فی الحق، یعنی وسط‌تر باشد، وسط، یعنی میانه‌ی افراط و تفریط؛ نه در آن افراط وجود داشته باشد، نه تفریط. حق هم درست همین است؛ هیچ‌گاه نه در جهت افراط است، نه در جهت تفریط. اوسطها فی الحق، یعنی به طور کامل در آن رعایت حق بشود؛ یعنی دقیقاً در حد وسط بین افراط و تفریط باشد. ثانیاً، و اعمها فی العدل باشد؛ عدالتی که از آن ناشی می‌شود، سطح وسیع‌تری از مردم را فراگیرد» (بیانات در دیدار با اعضای هیئت دولت، ۱۳۸۴/۷/۱۷). این تعبیر از حد وسط در ادای حق، دقیق‌ترین تعریفی است که از معنای حد وسط و میانه‌روی مد نظر امیرمؤمنان (علیه السلام) ارائه شده است. باهمین مبنای فکری، معظم‌له اسلام را دین انسانیت و اعتدال و خردورزی و تسلیم در برابر حق متعال می‌داند.

۲-۴- اعتدال و محیط اسلامی

محیط اسلامی، محیط رحمت، اعتدال، حاکمیت معنویت و تقواست: «از سی، چهل سال قبل، کارهایی که جوانان به اسمهای مختلف مثل بیتل و ... می‌کردند، تا امروز، همه به خاطر این است که آن جوامع قادر نیستند آن عواطف انسانی را اشباع و ارضا کنند. خشکند، بی‌انعطافند، یک‌جانبه‌اند، ظالمنند، سخت‌گیرند. محیط اسلامی، این‌طور نیست. محیط اسلامی، محیط رحمت، اعتدال، حاکمیت معنویت و تقواست که خود معنویت و تقوا، یعنی آغوش بازی برای همه‌ی عواطف انسانی، همه‌ی احساسات صحیح بشری، همزیستی و آسایش معنوی انسانها و آرامش دل‌ها» (بیانات در دیدار پرستاران و جانبازان به مناسبت روز پرستار ۱۳۷۶/۱۰۶/۱۹).

۳-۴- فضایی متعادل در حوزه و دانشگاه

حوزه و دانشگاه برای رشد به فضایی دور از افراط و تفریط نیازمندند که در آن، از سوء ظن و بدبینی و ضیق صدر و از کفرگویی و بی‌ادبی و حریم شکنی، خبری نباشد، فضایی باز و اسلامی که در آن نه به محض شنیدن فکر تازه، به یکدیگر تهمت و افتراء بزنیم و تحت عنوان «نو اندیشی»، مرزهای حقیقت و فضیلت را برچینیم و ترک اصول کنیم. در این فضا است که تفاوت «اصول گرایی» با «تحجر» و تفاوت «نواندیشی» با «بدعت گذاری»، روشن خواهد شد (پاسخ به نامه جمعی از دانش‌آموختگان و پژوهشگران حوزه علمیه در مورد کرسی‌های نظریه پردازی، ۱۳۸۱/۱۱/۱۶).

۴-۴- اعتدال خدادای و عدالت اجتماعی

«تا می‌گوییم محاسبه و عقلانیت، عده‌ای می‌گویند مواظب باشید، دست از پا خطا نکنید، عقل را رعایت کنید؛ مبدا یک حرف آن چنانی بزنید که در دنیا آن‌طوری بشود؛ نبادا یک کار آن چنانی بکنید که دنیا صف آرایی کند. این‌ها عقلانیت محافظه

کارانه است؛ من به این اصلاً اعتقاد ندارم. بنابراین اگر بخواهید عدالت را به درستی اجرا کنید، احتیاج دارید به محاسبه‌ی عقلانی و به کار گرفتن خرد و علم در بخش‌های مختلف، تا بفهمید چه چیزی می‌تواند عدالت را برقرار کند و اعتدالی را که ما بنای زمین و زمان را بر اساس آن اعتدال خدادادی می‌دانیم و مظهرش در زندگی ما عدالت اجتماعی است، تأمین کند» (بیانات در دیدار اعضای هیئت دولت ۱۳۸۴/۱۰۶/۱۰۸).

۵-۴- اعتدال، یعنی در هیچ جهتی دچار افراط نشدن

«اعتدال را رعایت کنید، اعتدال، یعنی در هیچ جهت دچار افراط نشوید، بعضی در منبرها دچار افراط می‌شوند؛ حالا یا در طرف جهات اخلاقی، یا در طرف جهات سیاسی؛ فرق نمی‌کند، علی‌ای حال، افراط مذموم است؛ مستحسن نیست، البته مردم به اخلاقیات خیلی احتیاج دارند، ما احتیاج به یک انقلاب اخلاقی داریم؛ برای اینکه در خودمان و در آحاد مردم مان، صفات ردیله را ریشه کن کنیم و اخلاق مسلم حقیقی را باهمان خصوصیات که در روایات و آیات کریمه‌ی قرآن هست، در مردم رشد بدهیم، اخلاق، خیلی لازم است؛ اما این‌طور نباشد که ما وقتی اخلاق می‌گوییم، یا برای مردم حدیث می‌خوانیم، بکلی از مسائل روز، مسائل انقلاب، مسائل جهان، مسائل زندگی و تاریخچه‌ی این یازده سال پُر از حادثه برکنار باشیم. همان‌طور که عرض کردم، بعضی که منبر می‌روند، وقتی انسان پای منبرشان می‌نشینند، گویی در این کشور انقلابی رخ نداده، گویی رهبری مثل امام راحل (رضوان الله علیه) ظهور نکرده، گویی این جنگ اتفاق نیفتاده است؛ این‌طور حرف می‌زنند و بکلی از اوضاع برکنارند. این، از آن طرف افراط است» (سخنرانی در جمع فضلا و طلاب و روحانیون مشهد ۱۳۶۹/۱۰۱/۱۰۴).

۶-۴- اعتدال و عدالت اجتماعی

مقام معظم رهبری در ابتدای کار دولت نهم که شعارش برقراری عدالت بود، «مظهر اعتدال در زندگی را عدالت اجتماعی نامیدند». بنابراین اگر بخواهید عدالت را بدرستی اجرا کنید، احتیاج دارید به محاسبه‌ی عقلانی و به کار گرفتن خرد و علم در بخش‌های مختلف، تا بفهمید چه چیزی می‌تواند عدالت را برقرار کند و اعتدالی را که ما بنای زمین و زمان را بر اساس آن اعتدال خدادادی می‌دانیم و مظهرش در زندگی ما عدالت اجتماعی است، تأمین کند، علاوه بر تبیین نمودن معنای اعتدال توسط آیت الله خامنه‌ای، ایشان در جمع دانشجویان و روحانیون، این قشر گسترده را نیز به اعتدال دعوت می‌نمایند و آنها را از افراط و زیاده روی بر حذر داشته اند: «توصیه من به فضای دانشجویی و محیط دانشجویی، همین مطالبی است که عرض کردم؛ یعنی خواستن، مطالبه کردن، داعیه داشتن؛ هم در زمینه‌ی مسائل سیاسی و اجتماعی، هم در زمینه‌ی مسائل علمی، هم در زمینه مسائل خاص دانشگاهی؛ همراه با عقلانیت، من از اول انقلاب تا حالا، حتی در آن روزهایی هم که روزهای بعضی از تحولات نامتناسب بود و من به دانشگاه تهران می‌آمدم و با جوان‌ها صحبت می‌کردم، عقیده و سلیقه‌ام همین بود که دانشجو باید از افراط و تفریط پرهیز کند؛ من با افراط کاری و زیاده رویهای گوناگون در هر جهتی، موافق نیستم». با اعتدال، با روش منطقی و صحیح مسائل را دنبال کنید و بدانید که خواست و پیگیری شما اثر دارد (بیانات در دیدار دانشجویان، ۱۳۸۷/۹/۱۵).

۷-۴- نقد منصفانه و بدون افراط

آدم گاهی می‌بیند در بعضی انتقادهای بی‌انصافی می‌شود. حالا شما یک خرده تندید و جوان هم هستید و آدم خیلی هم توقع ندارد، اما آنهایی که ریش سیبیلشان سفید هم شده، گاهی اوقات انسان می‌بیند که بی‌انصافی می‌کنند، در بیان کردن و گفتن و حرف زدن نسبت به این و آن، بی‌ملاحظگی می‌کنند. مراقبت کنید بی‌انصافی نشود. بنابراین نقد مستمر، نظارت مستمر و متعادل بر اوضاع کشور، بر مدیریت‌ها، جزو کارهای بسیار لازم است، البته باید با عقلانیت و با مدارا همراه باشد، بدون افراط، بدون پرخاشگری، اما نگاه نقادانه، به نظر من این هم کار لازم دیگری است (بیانات در دیدار دانشجویان، ۱۳۹۱/۵/۱۶).

۸-۴- اسلام مظهر اعتدال

اسلام که دین انسانیت و اعتدال و خردورزی و تسلیم در برابر حق متعال است. «اسلام، هم در هنگام طلوع خود و هم امروز، راهی به دنیایی نوین، با زندگی‌ای سعادت‌مندانه و متضمن صلاح و فلاح انسان بوده و هست، رنجهای اصلی بشر نیز که اسلام کمر به زدودن آن‌ها بسته در آن زمان و پیش از آن و امروز، همواره مسائل ثابت و واحدی بوده و هست، فقر، جهل، تبعیض، جنگ و ناامنی و بالاخره زندانی شدن در حصار مادیگری و اسارت در کمند خوی‌های زشت‌خویشتن، از همان رنجهای اصلی است. اسلام که دین انسانیت و اعتدال و خردورزی و تسلیم در برابر حق متعال است و بی‌شک همه‌ی ادیان، پیش از ورود دستهای تحریف، چنین بوده اند درمان این دردهای انسانی را با شیوه‌ای دور از زیاده‌روی و افراط و تفریط و از راههای خردپسند، بر بشر عرضه کرد و آدمی را به ذکر و تضرع و رابطه‌ی باطنی با خدای خود فراخواند و مبارزه با بدی و تجاوز و ظلم و فساد و نیز مبارزه‌ی دائم با خودخواهی و خودپسندی و هوسرانی را به او آموخت و بدان توصیه کرد. احکام عمده‌ی اسلام بدین گونه شکل گرفته و برنامه اسلام برای زندگی فردی و اجتماعی و اخلاقی و سیاسی بشر، از این ریشه‌ها روییده است» (بیانات در مراسم گشایش هشتمین اجلاس سران کشورهای اسلامی ۱۳۷۶/۰۹/۱۸).

اعتدال، شعار بسیار خوبی است، ما هم تأیید می‌کنیم اعتدال را؛ افراط محکوم است و بد است. سفارشی که من می‌کنم این است که مراقب باشید جریان‌های مؤمن را با شعار اعتدال کنار نزنند؛ بعضی‌ها این کارها را دارند می‌کنند، من می‌بینم در صحنه‌ی سیاسی کشور؛ با شعار اعتدال، با شعار پرهیز از افراط، سعی می‌کنند جریان مؤمن را که در خطرها آن جریان است که زودتر از همه سینه سپر می‌کند، آن جریان است که دولت‌ها را در مشکلات واقعی به معنای حقیقی کلمه حمایت می‌کند، کنار بزنند؛ مراقب باشید. اسلام، مظهر اعتدال است. این «أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ»^۱ اعتدال است: «فَتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ»^۱

^۱ سوره مبارکه الفتح آیه ۲۹، «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآرَزَهُ فَاسْتَلَطَّ فَاسْتَوَى عَلَى سَوْقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لَبِغِظِ بَيْتِهِمُ الْكُفَّارِ وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا». ترجمه: «محمد (ص) فرستاده خداست؛ و کسانی که با او هستند در برابر کفار سرسخت و شدید، و در میان خود مهربانند؛ پیوسته آنها را در حال رکوع و سجود می‌بینی در حالی که همواره فضل خدا و رضای او را می‌طلبند؛ نشانه آنها در صورتشان از اثر سجده نمایان است؛ این توصیف آنان در تورات و توصیف آنان در انجیل است، همانند زراعتی که جوانه‌های خود را خارج ساخته، سپس به

اعتدال است؛ امر به معروف و نهی از منکر اعتدال است. اعتدال اینها است دیگر. معنای اعتدال این نیست که ما از کارهای احساس وظیفه‌ای که فرد مؤمن، جریان مؤمن، مجموعه‌ی مؤمن انجام می‌دهد، جلوگیری کنیم (بیانات در دیدار مسئولان نظام، ۱۳۹۳/۴/۱۶).

۹-۴- لزوم وجود نگاه اعتدال گرایانه در مسئولان

بی‌عدالتی‌ها را همه کنار بگذارند؛ بی‌انصافی‌ها را همه کنار بگذارند؛ همه در زیر پرچم نظام اسلامی و جمهوری اسلامی جمع بشوند؛ اصولی وجود دارد، به آن اصول همه پابندی خودشان را اعلام بکنند. در کنار هم باشند، اختلاف سلیقه هم باشد. چه اشکال دارد؟ همیشه اختلاف سلیقه بوده (بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان مسابقات قرآن ۱۳۸۸/۵/۰۳).

۱۰-۴- اعتدال در حوزه سیاست داخلی

باید بر این نکته تأکید نمود که مقصود از اعتدال، محافظه کاری و دست کشیدن از اعتقادات یا ملاحظه کاری و یا «عقلانیت محافظه کارانه» نیست (بیانات در دیدار با اعضای هیأت دولت ۱۳۸۴/۰۶/۸). بلکه بکار گرفتن تمام ظرفیت‌های انسان الهی در جهت تحقق اهداف عالی نظام مقدس برآمده از تعالیم اسلامی در غالب «عدالت اجتماعی» است (همان). اگر کسی دنبال براندازی و اجرای دستور دشمن نیست ولی با مذاق و تفکر سیاسی ما مخالف است نباید عدالت و امنیت را از او سلب و او را زیر پا له کنیم چرا که به فرموده قرآن مخالفت با یک قوم، نباید موجب بی‌تقوایی و بی‌عدالتی شود و همه باید در این زمینه‌ها هوشیار و مراقب باشند (مراسم بیست و دومین سالگرد رحلت امام خمینی (ره) ۱۳۹۰/۰۳/۱۴).

در دوران‌های مختلف هر جایی که این اختلاف سلیقه‌ها و اختلاف برداشت‌ها با هوای نفس انسان مخلوط شد، کار خراب می‌شود. هوای نفس را باید خیلی ملاحظه کرد. به خودمان در فریب خوردن از هوای نفس سوءظن داشته باشیم. نگاه کنیم ببینیم کجا نفس است و هوای نفسانی ماست؛ کجا نه، واقعاً احساس تکلیف است؛ و در احساس تکلیف هم دقت بکنیم که قدم از دایره‌ی تکلیف آنطرف‌تر نباید گذاشت؛ زیاده‌روی نباید کرد (بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان مسابقات قرآن ۱۳۸۸/۵/۰۳). بله، یک عده‌ای دشمنی می‌کنند، یک عده‌ای خیانت به خرج می‌دهند، یک عده‌ای از خیانت‌کنندگان پشتیبانی می‌کنند این‌ها هست اما باید مراقب بود (بیانات در دیدار مردم قم در سالگرد قیام ۱۹ دی ۱۳۸۸/۱۰/۱۹). به کسی نباید بیهوده تهمت زد؛ کسی را نباید به خاطر یک امر، از همه‌ی آن چیزهائی که صلاحیت محسوب می‌شود، انسان او را نفی بکنند. با انصاف باید بود؛ با انصاف باید

تقویت آن پرداخته تا محکم شده و بر پای خود ایستاده است و بقدری نمو و رشد کرده که زارعان را به شگفتی وامی‌دارد؛ این برای آن است که کافران را به خشم آورد (ولی) کسانی از آنها را که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده‌اند، خداوند وعده آموزش و اجر عظیمی داده است.^۱ سوره مبارکه التوبه آیه ۱۲۳، «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَبِجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً ۗ وَعَلِّمُوا أَنْ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ» ترجمه: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید با کافرانی که به شما نزدیک‌ترند، پیکار کنید (و دشمن دورتر، شما را از دشمنان نزدیک غافل نکند) آنها باید در شما شدت و خشونت (و قدرت) احساس کنند؛ و بدانید خداوند با پرهیزگاران است.»

عمل کرد؛ با انصاف باید حرف زد. ... اگر با کسی دشمنید، این دشمنی موجب نشود که نسبت به او بی‌انصافی کنید، بی‌عدالتی کنید؛ حتی نسبت به دشمن؛ حالا آنکه دشمن هم نیست (بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان مسابقات قرآن ۱۳۸۸/۵/۳۰).

۱۱- ۴- اعتدال در حوزه سیاست خارجی

بعضی‌ها با نام عقلانیت، با نام اعتدال، با نام پرهیز از جنجال و دردرسر بین‌المللی، می‌خواهند از میانی انقلاب و اصول انقلاب کم بگذارند این نمی‌شود؛ این نمی‌شود، این نشانه‌ی بی‌صبری و نشانه‌ی خسته شدن است.» (بیانات دیدار روسای سه قوه و مسئولان و مدیران بخش‌های مختلف نظام ۱۳۸۷/۰۶/۱۹). اعتدال در اندیشه رهبر معظم انقلاب، یکی از آرمان‌های بزرگ حضرت امام(ره) به شمار می‌رود که شاخص در سیاست «نه شرقی و نه غربی» می‌باشد (بیانات مقام معظم رهبری، در مراسم بیعت نخست وزیر و هیأت وزیران ۱۳۶۸/۰۳/۱۶). نکته‌ی مهمی که وجود دارد توجه به مفهوم اعتدال در حوزه سیاست خارجی است. همانطور که اشاره شد، شاخص اصلی اعتدال در سیاست خارجه «نه شرقی و نه غربی» می‌باشد. تحریف در این مفهوم این است که ما بیاییم و به اشتباه شعار «هم شرقی و هم غربی» را مطرح کنیم و بی هیچ قید و بندی به دنبال تعامل با همه کشورها باشیم.

۱۲- ۴- اعتدال باعث فرج برای اقتصاد

«بالاخره یک خط متعادلی وجود دارد، خط متعادل همین است: سرمایه مردم و مدیریت مردم اقتصاد را بر دوش بگیرد و کنترل و هدایت به عهده دولت باشد. اگر چنانچه ان شاء الله این کار به خوبی انجام می‌گیرد، این جزو کارهای میان مدت و بلند مدت است و زحمت هم دارد... واقعا یک فرجی برای اقتصاد کشور خواهد شد (بیانات در دیدار رئیس جمهور و اعضای هیئت دولت: ۱۳۸۹/۶/۸).

۱۳- ۴- رسالت انبیاء برقراری اعتدال و عدل

انبیا اگرچه حرکت کلی شان به سمت آن عدالت به معنای کلی است «بالعدل قامه السماوات و الارض» (آسمان‌ها هم باهمان اعتدال و عدالت و میزان بودن سرپا هستند)، اما آن چیزی که فعلاً برای بشر مسئله است و او تشنه آن است و با کمتر از آن نمی‌تواند زندگی کند، قسط است. قسط یعنی اینکه عدل، خرد شود و به شکل عدالت اجتماعی در آید. «لیقوم الناس بالقسط.» انبیا برای این آمدن» (بیانات در دیدار مسئولان و کارگزاران نظام، به مناسبت عید مبعث ۱۳۷۱/۱۱/۰۱).

۱۴- ۴- اعتدال درباره نقش زن

اگر کسی درست توجه کند، خواهد دید که منافاتی ندارد. بعضی افراط می‌کنند، بعضی تفریط می‌کنند، بعضی می‌گویند چون فعالیت اجتماعی اجازه نمی‌دهد به خانه و شوهر و فرزند برسیم، پس فعالیت اجتماعی نباید بکنیم. بعضی می‌گویند چون خانه و

شوهر و فرزند، اجازه نمی‌دهد فعالیت اجتماعی بکنیم، پس شوهر و فرزند را باید رها کنیم. هر دو غلط است. نه این را به خاطر آن، نه آن را به خاطر این، نباید از دست داد (بیانات در اجتماع زنان خوزستان، ۱۳۷۵/۱۲/۲۰).

۱۵- ۴- اعتدال و شعار آزادی

«آنچه را که من امروز با شما مردم عزیز در میان می‌گذارم، این است که شعار اصلی انقلاب ما این سه کلمه بود: استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی. جمهوری اسلامی، همان نظامی است که وارد میدان شد؛ با تلاش‌های خود و چالش‌هایی که با آن روبه‌رو بوده است، پیش می‌رود و راه را باز می‌کند. شعار آزادی، جزو شعارهای بسیار جذاب است؛ تکرار شده است؛ در بارهی آن حرف زده اند؛ مقاله نوشته اند؛ کتاب نوشته اند و شعار داده اند. در بارهی آزادی، سخن‌ها گفته شده است؛ بعضی با اعتدال، بعضی با افراط، بعضی با تفریط. شعار آزادی، زنده مانده است؛ اما شعار استقلال برخلاف آن دو شعار دیگر، در انزوا قرار گرفته است» (بیانات در اجتماع بزرگ مردم قم ۱۳۷۹/۰۷/۱۴).

۱۶- ۴- اعتدال رفتاری

من از اول انقلاب تا حالا حتی در آن روزهایی که بعضی از تحرکات نامناسب بود و من به دانشگاه تهران می‌آمدم و با جوانها صحبت می‌کردم، عقیده و سلیقه‌ام همین بود که دانشجو باید از افراط و تفریط پرهیز کند، من با افراط کاری و زیاده روی‌های گوناگون در هر جهتی موافق نیستم با اعتدال، با روش منطقی و صحیح مسائل را دنبال کنید (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با دانشجویان، ۸۶/۷/۱۷). مفهوم این کلام رهبری این است که اعتدال دوری از افراط و تفریط و نگاه همه‌جانبه به موضوعات اجتماعی و پیگیری آرمان‌ها و اهداف است.

۱۷- ۴- اعتدال و کارآمدی

رهبر معظم انقلاب بر این باورند که هر رویکرد فکری و عملی اگر سه رکن عقلانیت، اعتدال و ارزشگرایی را توأمأ به همراه داشته باشد، حاصلی که به بار خواهد آمد کارآمدی است. معظم له می‌فرمایند: اگر عدالت از عقلانیت و معنویت جدا باشد دیگر عدالتی که شما دنبالش هستید نخواهد بود، اصلاً عدالت نخواهد بود، عقلانیت به خاطر این است که اگر عقل و خرد در تشخیص مصادیق عدالت به کار گرفته نشود انسان به گمراهی و اشتباه دچار میشود، خیال میکند چیزهایی عدالت است در حالی که نیست، بنابراین این عقلانیت یکی از شرایط لازم رسیدن به عدالت است (سال ۸۴ دیدار با دولت نهم).

۱۸- ۴- اعتدال در موضع گیری، حتی نسبت به دشمن

در موضع گیری، عدل لازم است. در اظهار محبت و نفرت، عدل لازم است. قرآن فرموده است: «و لا یجرمنکم شنان قوم علی آلا تعدلوا»؛ دشمنی با کسی موجب نشود که شما درباره‌ی او از عدالت کناره بگیرید و عدالت را رعایت نکنید؛ «اعدلوا هو اقرب للتعوی» (سوره مبارکه مائده آیه ۸)، (بیانات در دیدار اعضای هیأت دولت ۲۰/۰۸/۱۳۸۳).

به کسی نباید بیهوده تهمت زد؛ کسی را نباید به خاطر یک امر، از همه‌ی آن چیزهائی که صلاحیت محسوب می‌شود، انسان او را نفی بکند. با انصاف باید بود؛ با انصاف باید عمل کرد؛ با انصاف باید حرف زد. (...) اگر با کسی دشمنید، این دشمنی موجب نشود که نسبت به او بی‌انصافی کنید، بی‌عدالتی کنید؛ حتی نسبت به دشمن؛ حالا آنکه دشمن هم نیست. بی‌عدالتی‌ها را همه کنار بگذارند؛ بی‌انصافی‌ها را همه کنار بگذارند؛ همه در زیر پرچم نظام اسلامی و جمهوری اسلامی جمع بشوند؛ اصولی وجود دارد، به آن اصول همه پابندی خودشان را اعلام بکنند. در کنار هم باشند، اختلاف سلیقه هم باشد. چه اشکال دارد؟ همیشه اختلاف سلیقه بوده. در دورانهای مختلف هر جایی که این اختلاف سلیقه‌ها و اختلاف برداشت‌ها با هوای نفس انسان مخلوط شد، کار خراب می‌شود. هوای نفس را باید خیلی ملاحظه کرد. به خودمان در فریب خوردن از هوای نفس سوءظن داشته باشیم. نگاه کنیم ببینیم کجا نفس است و هوای نفسانی ماست؛ کجا نه، واقعاً احساس تکلیف است؛ و در احساس تکلیف هم دقت بکنیم که قدم از دایره‌ی تکلیف آنطرف‌تر نباید گذاشت؛ زیاده‌روی نباید کرد (بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان مسابقات قرآن ۰۳/۰۵/۱۳۸۸). بله، یک عده‌ای دشمنی می‌کنند، یک عده‌ای خیانت به خرج می‌دهند، یک عده‌ای از خیانت‌کنندگان پشتیبانی می‌کنند این‌ها هست اما باید مراقب بود (بیانات در دیدار مردم قم در سالگرد قیام ۱۹ دی ۱۳۸۸/۱۰/۱۹).

۱۹-۴- رهایی مشکلات با اعتدال

اگر به نام عدالت‌خواهی و به نام انقلابیگری، اخلاق را زیر پا بگذاریم، ضرر کرده‌ایم؛ از خط امام منحرف شده‌ایم. اگر به نام انقلابیگری، به نام عدالت‌خواهی، به برادران خودمان، به مردم مؤمن، به کسانی که از لحاظ فکری با ما مخالفند، اما می‌دانیم که به اصل نظام اعتقاد دارند، به اسلام اعتقاد دارند، اهانت کردیم، آن‌ها را مورد ایداء و آزار قرار دادیم، از خط امام منحرف شده‌ایم. اگر بخواهیم به نام انقلابیگری و رفتار انقلابی، امنیت را از بخشی از مردم جامعه و کشورمان سلب کنیم، از خط امام منحرف شده‌ایم. در کشور آراء و عقاید مختلفی وجود دارد. اگر چنانچه یک عنوان مجرمانه‌ای بر یک حرکتی، بر یک حرفی منطبق شود، این عنوان مجرمانه البته قابل تعقیب است؛ دستگاه‌های موظف باید تعقیب کنند و می‌کنند؛ اما اگر عنوان مجرمانه‌ای نباشد، کسی است که نمی‌خواهد براندازی کند، نمی‌خواهد خیانت کند، نمی‌خواهد دستور دشمن را در کشور اجرا کند، اما با سلیقه‌ی سیاسی ما، با مذاق سیاسی ما مخالف است، ما نمی‌توانیم امنیت را از او دریغ بداریم، عدالت را دریغ بداریم؛ «و لا یجرمنکم شنان قوم علی آلا تعدلوا». قرآن به ما دستور می‌دهد و می‌گوید: مخالفت شما با یک قومی، موجب نشود که عدالت را فرو بگذارید و فراموش کنید «اعدلوا»؛ حتی در مورد مخالف هم عدالت به خرج دهید. «هو اقرب للتعوی»؛ این عدالت، نزدیک‌تر به تقواست. مبدا خیال کنید تقوا این است که انسان مخالف خودش را زیر پا له کند؛ نه، عدالت ورزیدن با تقوا موافق است. (بیانات در بیست و دومین سالگرد

امام خمینی (ره) (۱۴/۰۳/۱۳۹۰). تقوا یعنی همان مراقبت؛ مراقبت از خود، مراقبت از مسیر، مراقبت از در نیفتادن و دچار نشدن به مشکلات. می‌فرماید: اینجوری است که شما از چنگ مشکلات رهائی پیدا می‌کنید؛ اینجوری است که در این خارزار عجیب و غریب، می‌توانید راه را درست طی کنید و بدون آسیب جلو بروید؛ «اعدلوا هو اقرب للتقوی» (بیانات در دیدار رئیس و مسئولان قوه قضائیه ۰۷/۰۴/۱۳۸۹).

۲۰-۴- اعتدال، عقلانیت و انقلابی‌گری

رهبر معظم انقلاب به‌عنوان بهترین راهنمای عمل سیاسی در جامعه، معنای اعتدال و سنجش آن با واژه‌های مرتبط را نیز در بیانات خویش تبیین نموده‌اند. نسبت‌سنجی اعتدال با «عقلانیت محافظه‌کار» از سویی و نسبت‌سنجی اعتدال با «انقلابی‌گری» به‌عنوان دو مفهوم مرتبط و دارای هم‌پوشانی معنایی با اعتدال از این جمله‌اند.

گاه به اشتباه واژه اعتدال‌گرایی در برابر واژه انقلابی‌گری قرار می‌گیرد که با نگاهی به سخنان رهبری مشخص می‌شود اعتدال به معنای عدول از اصول نیست و در حقیقت انقلابی‌گری و اعتدال‌گرایی بر هم منطبق‌اند و این دو از هم تفکیک‌پذیر نیستند. ایشان در این خصوص فرموده‌اند: «بعضی‌ها به نام عقلانیت با نام اعتدال با نام پرهیز از جنجال و در دسر بین‌المللی، می‌خواهند از مبانی انقلاب و اصول انقلاب کم بگذارند. این نمی‌شود، این نشانه‌ی بی‌صبری و نشانه‌ی خسته شدن است. گاهی این خسته شدن را (که خودشان خسته شده‌اند) به مردم نسبت می‌دهند. مردم خسته نشده‌اند، نه خیر، مردم آن وقتی که احساس کنند مسئولین کشور با سربلندی مسلمانی و عبودیت خودشان را اعلام می‌کنند، خوشوقت می‌شوند، خوشحال می‌شوند، این مردم مسلمان‌اند.» (بیانات دیدار با رؤسای سه قوه و مسئولان و مدیران بخش‌های مختلف نظام، ۱۹ شهریور ۱۳۸۷).

از سویی، در نظام اندیشگی رهبر انقلاب، اعتدال‌گرایی، محاسبه‌ی محافظه‌کارانه (Conservative Rationalism) و وادادگی در برابر فشارها و زورگویی‌ها وجود ندارد: «تا می‌گوییم محاسبه و عقلانیت، عده‌ای می‌گویند مواظب باشید دست از پا خطا نکنید، عقل را رعایت کنید؛ نبادا یک حرف آن‌چنانی بزنید که در دنیا آن‌طوری بشود؛ نبادا یک کار آن‌چنانی بکنید که دنیا صف‌آرایی کند. این‌ها عقلانیتِ محافظه‌کارانه است؛ من به این اصلاً اعتقاد ندارم. بنابراین اگر بخواهید عدالت را به درستی اجرا کنید، احتیاج دارید به محاسبه‌ی عقلانی و به کار گرفتن خرد و علم در بخش‌های مختلف.» (بیانات رهبری در دیداری با رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت، ۱۳۸۴/۶/۸).

بر این اساس، سلطه‌جویی و سلطه‌پذیری هر دو مسیر افراط و تفریطی هستند که راه میانه و اعتدال بین آن‌ها، داشتن روحیه‌ی انقلابی برای ایستادن در برابر استعمار و استبداد و در عین حال رعایت عدالت در منصب قدرت است. لذا مشی سیاسی حضرت امام (رحمت الله علیه) و رهبر انقلاب را باید بهترین روش اعتدال و اعتدال‌گرایی دانست. به طور کلی، در اندیشه‌ی سیاسی رهبر انقلاب، عدل و اعتدال، به همراه دو رکن «عقلانیت» (نقطه‌ی مقابل تصلب و افراط) و «ارزش‌گرایی و معنویت» (نقطه‌ی مقابل وادادگی و تفریط)، به‌عنوان دو دال اصلی و غیرقابل انفکاک گفتمان عدالت و اعتدال بیان شده است. ایشان بر این باورند که هر

رویکرد فکری و عملی اگر سه رکن عقلانیت، اعتدال و ارزش‌گرایی را توأمان به همراه داشته باشد، حاصلی که به بار خواهد آمد کارآمدی است. معظم‌له می‌فرمایند: «اگر عدالت از عقلانیت و معنویت جدا باشد، دیگر عدالتی که شما دنبالش هستید نخواهد بود. اصلاً عدالت نخواهد بود. عقلانیت به خاطر این است که اگر عقل و خرد در تشخیص مصادیق عدالت به کار گرفته نشود، انسان به گمراهی و اشتباه دچار می‌شود. خیال می‌کند چیزهایی عدالت است، در حالی که نیست. بنابراین عقلانیت یکی از شرایط لازم رسیدن به عدالت است» (همان). لذا در دوران کنونی چنانچه سعی گردد معنای اعتدال به معنای حقیقی کلمه در زندگی سیاسی کشور حاکم شود نوعی دگرگونی و اصلاح در نگرش کلی جامعه خواهیم بود که ماحصل آن رشد و تکامل روزافزون مردم سالاری در کشور می‌گردد.

۲۱-۴- پی‌گیری مسائل با اعتدال و روش منطقی

«توصیه‌ی من به فضای دانشجویی و محیط دانشجویی، همین مطلبی است که عرض کردم؛ یعنی خواستن، مطالبه کردن، داعیه داشتن؛ هم در زمینه‌ی مسائل سیاسی و اجتماعی، هم در زمینه‌ی مسائل علمی، هم در زمینه‌ی مسائل خاص دانشگاهی؛ همراه با عقلانیت، با اعتدال، با روش منطقی و صحیح مسائل را دنبال کنید و بدانید که خواست و پیگیری شما اثر دارد. این تصور غلط مبدا به ذهن بیاید که چه فایده دارد؛ نخیر، کاملاً فایده دارد. اگر مثلاً شعار عدالتخواهی که حالا یک مسئولی این را بر زبان آورده، گفته می‌شد، بعد هم تمام می‌شد، کسی در جامعه پرچم عدالتخواهی را به دست نمی‌گرفت. مطمئن باشید یک دولت عدالتخواه و یک گفتمان عدالتخواهی مثل امروز به وجود نمی‌آید. شماها کردید؛ کار شما جوانها بود؛ به‌عنوان جنبش عدالتخواهی، به‌عنوان طرح مسئله‌ی عدالتخواهی نمی‌خواهم حالا به یک تشکیلات خاص اشاره کنم این را در دانشگاه‌ها جوانهای مؤمن، جوان‌های متعهد، جوانهای بامسئولیت مطرح کردند، گفتند؛ وقتی تکرار شد، به شکل یک گفتمان عمومی درمی‌آید و نتیجه‌اش را در گزینش‌های مردم، در جهت‌گیری‌های مردم، در شعارهای مردم، در انتخابات مردم، نشان می‌دهد. بنابراین شما یک گام جلو آمدید. من می‌بینم بعضی از دوستان دانشجویی حالا چه در این جلسه، چه شاید پیش از این؛ در ارتباطات دیگری که با من گرفته می‌شود نسبت به برخی از مسائل مربوط به عدالت و رفع تبعیض و مبارزه‌ی با فساد، در ذهنشان سؤالاتی مطرح می‌شود که خوب حالا چی که دائم گفتیم. بله، گفتید و شد؛ منتها این انتظار که همه‌ی آنچه را که ما خواستیم، در کوتاه مدت تحقق پیدا کند، عملی نیست؛ در هیچ شرائطی در کوتاه مدت، آرمان‌های بزرگ تحقق پیدا نمی‌کند. آرمان‌های بزرگ احتیاج به استمرار عمل دارد. کار را بایستی به‌صورت پیگیر دنبال کرد و از آن مأیوس نشد تا به نتیجه برسد» (بیانات در دیدار دانشجویان نخبه، برتران کنکور و فعالان تشکل‌های سیاسی فرهنگی دانشگاهها ۱۳۸۶/۰۷/۱۷).

۵- مقام معظم رهبری، شاخص و الگوی اعتدال و عقلانیت

وقتی اعتدال همان قانون‌گرایی و حرکت بر مرز اصول و آرمان‌ها و ارزش‌های انقلاب بر اساس عقلانیت است، وقتی اعتدال به مفهوم گفتمانی همان اصل و اساس اسلام و مبانی انقلاب است، وقتی اعتدال حرکت بدون افراط و تفریط و همه‌جانبه‌نگرانه است،

پس شاخصی و الگویی جز رهبری انقلاب نمی‌توان برای آن قائل شد، بلکه هر شاخصی غیر از رهبری برای اعتدال و عقلانیت انحراف از معیار تلقی می‌شود و مغلط‌های بیش نیست. بنابراین اگر کس یا کسانی بخواهند شاخص اعتدال در کشور را فردی غیر از رهبری قرار دهند به دنبال منحرف کردن مفهوم و معنای اعتدال‌گرایی و عقلانیت بر اساس اهداف خود هستند. در نظر به بیداری اسلامی، «خط اعتدال آرمانگرا در حرکت‌های اسلامی» را مقام معظم رهبری دنبال کرده‌اند و نشان داد که شکوفایی مدل اعتدال در حرکت‌های مردمی به سوی تعالی ارزیابی می‌گردد؛ رهبر معظم انقلاب، اعتدال را محافظه‌کاری و دست‌کشیدن از اعتقادات یا ملاحظه‌کاری و یا عقلانیت محافظه‌کاران نمی‌داند، بلکه به کار گرفتن تمام ظرفیت‌های انسان الهی در جهت تحقق اهداف عالی نظام مقدس برآمده از تعالیم اسلامی را در قالب عدالت اجتماعی می‌داند. رهبری حفظ اعتدال قاطع در خط نه شرقی نه غربی را از آرمان‌های بزرگ امام (ره) می‌داند اصول و مبانی که مبتنی بر اعتدال و آرمان‌گرایی باشد را در بازگشت به اسلام، بازگشت به قرآن و احیاء هویت اسلامی و بازگشت.

۶- نتیجه‌گیری

رهبر معظم انقلاب اسلامی با تأکید بر حرکت در مسیر عدالت و اعتدال، افراط‌وتفریط، تندروی و کندروی، چپ‌روی و راست‌روی را رد کرده و بر روی خط میانه، به‌عنوان یک شاخص در موضوعات مختلف تأکید می‌ورزند. ایشان، اعتدال و پرهیز از افراط‌وتفریط را در عرصه‌های گوناگون اجتماعی بیان نموده‌اند و به ویژه در تخطب با دانشجویان و جوانان، آنان را از افراط‌وتفریط در مواضع و اقدامات تحذیر نموده‌اند. حفظ اعتدال و میانه‌روی در بحث فعالیت اجتماعی زنان (نه منع حضور اجتماعی زن و نه بی‌بندوباری زن در محیط اجتماعی)، حفظ اعتدال و نگاه جامع در تصمیم‌گیری‌های کلان در حوزه‌ی مدیریت کشور، اعتدال در نقدها و انتقادهای (نه تقدس دادن به مسئولین و نه تخریب و بی‌انصافی)، قضاوتی متعادل و به دور از بدبینی یا خوش‌بینی مفرط در مورد هویت و مشکلات جوانان، اعتدال در معیشت و اقتصاد (نه اسراف و نه بخل) مصادیقی از مفهوم مهم اعتدال است که در بیانات مقام معظم رهبری به کار رفته است. همچنین رهبر معظم انقلاب در بزنگاه‌های حساس نظام، به تبیین شاخص و معیار برای اعتدال و عدل‌ورزی در کشور پرداخته‌اند. از نگاه ایشان، قانون معیار اصلی برای سنجش حرکت‌ها و جهت‌گیری‌ها بر مسیر اعتدال است. در بسیاری از بیانات حضرت امام خمینی (رحمت الله علیه) و مقام معظم رهبری، این مفهوم برداشت می‌شود که اعتدال‌گرایی به معنی حرکت بر مبانی مرتد قانون و پرهیز از افراط‌وتفریط است و چه افراطی‌ها و چه کسانی که دچار تفریط می‌شوند، عمدتاً هر دو از مسیر قانون خارج شده و بر خلاف قانون حرکت می‌کنند. در بیان رهبر انقلاب، اعتدال‌گرایی حرکتی پسندیده و ممدوح است. در نتیجه کلام مقام معظم رهبری ایشان اسلام را مظهر اعتدال می‌داند و ایشان می‌خواهند با اعتدال، با روش منطقی و صحیح مسائل را دنبال کنیم و بدانیم که خواست و پیگیری ما اثر دارد. ایشان این گله‌مندی را از کسانی که به نام اعتدال و با نام عقلانیت، با نام پرهیز از جنجال و دردها بین‌المللی، می‌خواهند از مبانی انقلاب و اصول انقلاب کم بگذارند اشاره نموده‌اند و همچنین بعضی با اعتدال، بعضی با افراط، بعضی با تفریط، شعار آزادی، زنده مانده است؛ اما شعار استقلال برخلاف آن

دو شعار دیگر، در انزوا قرار گرفته است. ایشان اعتدالی را که ما بنای زمین و زمان را بر اساس آن اعتدال خدادادی می‌دانیم و مظهرش در زندگی ما عدالت اجتماعی می‌دانند. ایشان می‌فرمایند عدل یعنی هر چیزی در جای خود قرار گرفتن. معنای لغوی عدل هم یعنی میانه. اعتدال هم که می‌گویند، ایشان اسلام را دین انسانیت و اعتدال و خردورزی و تسلیم در برابر حق متعال می‌دانند. همچنین محیط اسلامی، محیط رحمت، اعتدال، حاکمیت معنویت و تقواست را اشاره فرمودند.

فهرست منابع و مآخذ

- قرآن کریم

- **تهج البلاغه**، ترجمه محمد دشتی، قم، نسیم حیات، چاپ لول، ۱۳۷۸

ابن بابویه، محمد بن علی؛ **عیون الاخبار الرضا للشیخ الصدوق**، ج ۱، ترجمه حمیدرضا مستفید، علی اکبر غفاری، تهران: نشر صدوق، ۱۳۷۳

ابن منظور، محمد بن مکرّم، **لسان العرب**، نسقه و علق علیه و وضع فهارسه علی شیری، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۸ خلیل جر، **فرهنگ لاروس**، ترجمه: حمید طبیبیان، تهران: امیر کبیر، ۱۳۸۷

دهخدا، علی اکبر؛ **لغت نامه**، زیر نظر محمد معین و سید جعفر شهیدی، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۷۷

راغب اصفهانی، حسین بن محمد، **المفردات**، تهران، مرتضوی، ۱۳۷۵

بیانات در دیدار اعضای هیأت دولت ۲۰/۰۸/۱۳۸۳

بیانات در دیدار شرکت کنندگان مسابقات قرآن ۳/۰۵/۱۳۸۸

بیانات در دیدار مردم قم در سالگرد قیام ۱۹ دی ۱۹/۱۰/۱۳۸۸

بیانات در بیست و دومین سالگرد امام خمینی (ره) ۱۴/۰۳/۱۳۹۰

بیانات در دیدار رئیس و مسئولان قوه قضائیه ۰۷/۰۴/۱۳۸۹

بیانات مقام معظم رهبری، در جمع فضلا و طلاب و روحانیون مشهد ۱۳۶۹/۱/۴

بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با اعضای هیأت دولت ۱۳۸۳/۰۸/۲۰

بیانات مقام معظم رهبری، در جمع فضلا و طلاب و روحانیون مشهد ۱۳۶۹/۱/۴

بیانات مقام معظم رهبری، در مراسم گشایش هشتمین اجلاس سران کشورهای اسلامی ۱۳۷۶/۹/۱۸

بیانات مقام معظم رهبری، در دیدار مسؤولان و کارگزاران نظام، به مناسبت عید مبعث ۱۳۷۱/۱۱/۰۱

بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با اعضای هیأت دولت ۱۳۸۳/۰۸/۲۰

بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با اعضای هیأت دولت ۱۳۸۴/۰۶/۸

بیانات مقام معظم رهبری، دیدار روسای سه قوه و مسؤولان و مدیران بخش‌های مختلف نظام ۱۳۸۷/۰۶/۱۹

- بیانات مقام معظم رهبری، در مراسم بیعت نخست وزیر و هیأت وزیران ۱۳۶۸/۰۳/۱۶
- بیانات مقام معظم رهبری، در مراسم بیعت اصناف مشهد و تعاونی‌های شهری خراسان، مسؤولان بنیاد پانزده خرداد و نهضت سواد آموزی و تعدادی از کارکنان و مسؤولان وزارت نیرو و سازمان‌های تابعه ۱۳۶۸/۰۴/۰۸
- بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با اعضای هیئت دولت، ۱۳۸۴/۷/۱۷
- بیانات در اجتماع زنان خوزستان، ۱۳۷۵/۱۲/۲۰
- بیانات در دیدار دانشجویان، ۱۳۹۱/۵/۱۶
- بیانات در دیدار رئیس جمهور و اعضای هیئت دولت: ۱۳۸۹/۶/۸
- پاسخ به نامه جمعی از دانش‌آموختگان و پژوهشگران حوزه علمیه در مورد کرسی‌های نظریه‌پردازی، ۱۳۸۱/۱۱/۱۶